

Gudor Kund Botond¹

Marosszentimre temploma mint szórványszimbólum – egy nem illuzórikus templom az illuzórikus közösség szolgálatában?

Az európai nemzetek életében mindig kiemelt jelentőségű volt a történelmi helyekhez, terekhez, épületekhez kötött köztisztelet. Légyen szó győzelemről vagy veszteségről, számos település és épület a történelmi topográfia részévé lett, és ezzel a nemzeti identitás, emlékezet jelentős építőkövévé vált. Így volt ez Thermopüla, Waterloo, Rigómező, Mohács, a Colosseum, a kölni dóm, a Notre Dame, a vizsolyi templom, a gyulafehérvári székesegyház, Dávid Ferenc dévai sírja, Anne Frank amszterdami háza, a Kenyérmező esetében is. Ezen helyeket az emlékezés köztisztelete veszi körül, és általuk a nemzettudat alakításának paradigmái érvényesülnek. A legtöbb ilyen földrajzi hely, épület vagy emlékmű a történelem jól körülhatárolható eseményéhez köthető. Általában győztes háborúk, de azon túl meghatározó tragédiák és vereségek alakítják a hely vagy építmény történelmi megítélését. Vannak olyan épületek, templomok Erdélyben, amelyek a történelmi sorsfordító események sodrában váltak a nemzeti emlékezet toposzaivá. Ilyen a marosszentimrei református templom esete, amely ma a szórványsors, az erdélyi magyar fogyatkozás és pusztulás épített emléke, valóságos nemzeti siratófal. Marosszentimre története kicsiben Erdély 1920 utáni, két világháború közötti küzdelme is. Ezzel egyszerre a kitartás és az újjászületés dél-erdélyi szimbóluma is lett azáltal, hogy nem csupán egy emlékezetes történelmi esemény, azaz Hunyadi János előbb vesztes, majd a későbbiekben győztesse ala-

¹ Dr. GUDOR Kund Botond (1971) református lelkész, esperes, doktori diplomáját a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Történelem Fakultásán szerezte. Négy könyv szerzője, érdeklődési köre a magyar és európai egyháztörténet-írás a 16–18. században. Elérhetősége: gudorbotond@yahoo.com.

kított marosszentimrei csatája és az ehhez kapcsolódó műemlékjelleg alakította megítélését, hanem az erdélyi magyarság Trianon utáni sorsa, története. Emiatt a szórványszimbólum alakulása folyamatos: a nemzeti megmaradás érdekében folytatott küzdelem, pereskedés és építkezés megannyi építőköve lett a nemzeti emlékezetnek. A velünk élő Trianon máig alakuló történetébe a marosszentimrei templom segítségével bekapcsolódott az irodalom, művészettörténet, képző- és filmművészet, teológia és politikatörténet. A 20. században nemzetünkre komplex módon ható események láncolata tette emlékezetes szórványszimbólummá a marosszentimrei templomot.

A nemzeti fontosságú épület ma egyszerre nemzeti emlékhely, műemlék és irodalomtörténetünket alakító építmény. Az erdélyi magyar szórványvilág Pantheonja. Ez azonban nem volt mindig így. A máig alakuló templomtörténet lenyomata erdélyi magyar életünknek, sorsunknak. A nemzeti emlékezés viszonyulásának olyan sarokköve, amelynek üzenete ambivalens: egyszerre a megmaradás és a pusztulás, fogyás hírnöke. Érdemes tehát megvizsgálni azt, hogy lett az erdélyi nemzeti emlékezet jelentős épületévé a marosszentimrei templom.

Marosszentimre Gyulafehérvártól alig 8 km-re fekvő település, a románok Sîntimbru és a szászok Emrichsdorf néven emlegetik, de a régi oklevelekben Sankt Emrichként is előfordul. A Torockói-havasok délkeleti dombvonulatának csücskében, a Maros jobb partján helyezkedik el, a Töviszt Gyulafehérvárral összekötő főút mentén. Az 1241-es tatárjárás előtt feltételezhetően már létezett itt település, ezt igazolja egy 1266 előttre keltezett oklevél, miszerint Gomord (Gyomord) királyi birtokot – e név Marosszentimrét takarja – a magyarigeni és boroskrakkói szászoknak adományozták.² Lakatlanságának említésében az 1241. évi tatárjárás gyászos következményeit ismerhetjük fel.³ 1238-ban és 1314-ben az oklevelekben villa Sancti Emerici néven említik.⁴ 1314-től a 14. század folyamán az erdélyi vajda és az alvajda bíraskodásának színhelye volt, ami kapcsolatot feltételez a Magyarigen, Boroskrakkó felett helyezkedő Kecskés várával is, amely

² Erdélyi Okmánytár, Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. *Codex Diplomaticus Transsylvaniae: Diplomata, epistolæ, et alia instrumenta litteraria Res Transylvanas (1023–1300)*, szerk. JAKÓ Zsigmond, 258. sz. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1997), 211.

³ WEISZ Attila, „Marosszentimréről és középkori templomáról”, *Erdélyi Múzeum* 60., 3–4. sz. (1998): 239.

⁴ GYÖRFFY György, *Az Árpád kori Magyarország történeti földrajza* II. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963), 186. Vö. *Erdélyi Okmánytár...* I., 289., 353. és 449.

a vajdai honorhoz tartozott.⁵ Ma is álló templomának román kori részei a 12. századra utalnak: a 8 × 6,7 méteres hajó alapfalai, a sík mennyezet, a déli kapu félköríves kőkerete.⁶ 1442 után Hunyadi János a régi templomot a kor szellemében gótikus stílusban alakította át.

Szörványszimbólumként először Bethlen Lajos 1853-ban írt *Önéletírásában* bukkant fel, akinek nagyszüleit, Bethlen Lajost és Wesselényi Annát 1786-ban, illetve 1807-ben a templom kriptájában temették el. A Hunyadi János csatájához köthető hagyományt először ő fogalmazta meg, és pedig tévesen, amikor úgy írt, hogy a neves törökverő hadvezér Marosszentimrénél legyőzte a törököt, majd a háború utáni zsákmányból felépíttette fogadalmi templomát.⁷ Az a tény, hogy Bethlen Lajos (1782–1867) Hunyadit az 1442-ben történt marosszentimrei csatában győztesként ismertette, a román, de magyar köztudatban is – máig hatóan – meghatározta „Hunyadi fogadalmi templomának” sorsát. A köztudatba mélyen beivódott pontatlan történelmi információ a továbbiakban pozitívan és negatívan is meghatározta az épület és a közösség sorsát.

Érdemes tehát egy rövid kitekintést tenni a történelmi eseményt illetően. 1442. március 15-én Hunyadi Marosszentimrén csatát veszített Murad szultán vezére, Mezd bég ellen. Ekkor esett el Borbánd közelében Lépes György erdélyi római katolikus püspök is. A hadait újjászervező Hunyadi a zsákmánnyal távozó törököket Nagyszebennél vagy valamivel Gyulafehérvár után elérte és legyőzte.⁸ Ehhez a győzelméhez hozzájárult az érette életét adó Kemény Simon, akinek családja a későbbiekben az alsógáldi birtokot kapta a halás hadvezértől. Hunyadi a zsákmányból újjátta fel a szentimrei templomot és építtette a tövisit, gyulafehérvárit, orbóit és vingárdit is.⁹ A felújításkor készült a sokszögzáródású szentély, a hajó csúcsíves ablakainak záródása, a külső támpillérek sora, a sekrestye ajtókerete az elpusztult helyett. Ekkor építették újjá a 4-5 méter magas védőfalat, amely ma már csak romtöredékekben áll.¹⁰

⁵ ANGHEL, Gheorghe, *Fortificații medievale de piatră din secolele XIII–XVI* (Cluj-Napoca, 1986), 147–153.

⁶ WEISZ, *Marosszentimréről és középkori templomáról*, 239–251.

⁷ „Gróf Bethlen Lajos önéletírása”, in *Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről X. Két ország ölelkezése (1791–1867)*, szerk. MAKKA László (Budapest: Franklin-Társulat, 1941), 1. Vö. *Gróf Bethlen Lajos önéletírása*, bev., jegyz. SZÁDECZKY Lajos (Budapest: Gombos Ferencz Könyvsajtója, 1908).

⁸ VESZELY Károly, „Igaz-e, Hogy Hunyadi János 1442-ben Mezd béget nem Szent-Imre mellett, hanem Szeben alatt verte meg?” in *Az Alsóféhermegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat Évkönyve* III. évf. (1890): 5–17.

⁹ *Erdély rövid története* I., főszerk. KÖPECZI Béla (Budapest, 1986), 358.

¹⁰ ANGHEL, *Fortificații medievale...*, 168–170.

A település magyar közösségének életét a tatárjárás után a törökkel viselt hádjárat meghatározó módon befolyásolta. 1658-ban tatárok pusztították, erről később, 1748-ban Veress Pál marosszentimrei lelkész így tudósított: „Ez mi Szentimrei Reformata Ecclesiának ládájában nintsen olly egy Levél is, hanem Tiszteletes Esperest Uramnál vagyon Protocollátiókban, amelly is 1658, elveszvéen a Levelek az akkori Revolutio miatt, kiküldtettenek volt a kegyelmes fejedelmektől két Commisarriusok, és azok akkor vették számba esketéssel az Ecclesia jószágait.”¹¹ A nagy pusztításról, leégett házakról és tatár fogságba hurcolt tömegekről a marosszentimrei Kocsis Márton zalatnai provizor által 1664. március 10-én megfogalmazott adománylevélben is megemlékezett I. Apafi Mihály fejedelem.¹² 1748-ban Veress Pál lelkész arról panaszkodott, hogy: „itt sem egyházfi, sem Curátor nintsen, fejetlen láb vagyunk.”¹³ 1850-ben az esperesi vizitáció jelezte, hogy Marosszentimre levéltára a hegyaljai polgárháború miatt „még 1848 elején bevitetett a Fejérvári Káptalan levéltárába [...] Pap már régolta nem volt [...] Mester megöletett. Templom papi és mesteri lakok elromboltattak. Szent Imrén lakó népesség száma 9. Több népe a Szentimrei birtokosságnak Károlyfehérvárt lakván, megállítatott: hogy filialiter csatoltasság Fejérvárhoz”¹⁴ Marosszentimre 1861-ben Vajasd leányegyházközsége lett.¹⁵ A mára szimbolikussá lett marosszentimrei szórványsors tehát középkori és újkori előzményekre tekint vissza. Mégis a település folyamatos magyar közösségi életét a két nemesi család, az alsógáldi Kemények és a gáldtői bethleni Bethlenek, majd az őket követő Szász család alakították, akiknek udvartartásához tartozó alsógáldi, gáldtői, koslárdi tisztartók, udvari személyzet jelentették a tulajdonképpeni gyülekezetet. Az 1900-as évek demográfiai pillanatfelvétele szerint négy református élt Marosszentimrén. Az ekkoriban Erdélyben utazó Nicolae Iorga román történész, látva a településen lakó felekezetek helyzetét, igazi nemzeti programot állított a marosszentimrei románság elé azzal, hogy a görögkatolikus templom hely-

¹¹ EREK-FkztLev (Az Erdélyi Református Egyházkerület Főkonzisztóriumának Levéltára), 7/1749, Veres Pál marosszentimrei lelkész Főkonzisztóriumhoz írt levele 1748. november 14-én, 2 ív.

¹² MOL F1, Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, *Libri regii*, 30. kötet, 806–809.

¹³ EREK-FkztLev, 7/1749, Veres Pál marosszentimrei lelkész Főkonzisztóriumhoz írt levele 1748. november 14-én, 2 ív. Ismételtlen kérte az eredeti okiratmásolatok elkészítését Gajdó Dánieltől és Pelsőczy Jánostól is. EREK-FkztLev, 44/1749, Veres Pál marosszentimrei lelkész Főkonzisztóriumhoz írt levele 1749. május 4-én, 3 ív.

¹⁴ EREKlvt, *A Károlyfehérvári Egyházvidékben kebelezett anya és leány ekklésiák állásáról készített Esperesi kimutatás 1850*, 14.

¹⁵ 1867. évi zsinati jegyzőkönyv, Nagybacon, június 30., 18.

hez nem illő méltatlanságát hangsúlyozta: „Nekünk egy fatemplomunk van, a legszegényebbek közül való, amelynek meszelése lekopott, járósintje földdel borított, anélkül, hogy deszka, kő, vagy tégl borítaná.”¹⁶

A Iorga által is támogatott román nemzeti törekvésekkel párhuzamosan a szórványmagyarok ügyét felvállaló Tisza István-, Wekerle Sándor- és Lukács László-kormányok segítségével a református egyház, a marosszentimrei magyarság elesettségét is érzékelve – ahogyan a sárdi, gyulafehérvári, zalatnai, abrudi és szászvárosi magyar gyülekezetekben –, közösségi revitalizációs programot hirdetett meg. Ennek fontos részét képezte az, hogy a parókia 1912-ben történő felépítése után a szentimrei lelkészi állást olyan személlyel töltsék be, aki az irányában megfogalmazott nemzeti elvárásokat is teljesíteni tudja. Így gáldtői és alsógáldi nemesi támogatással Vincze Géza (1889–1964) fogarasi segédlelkészt hívták, ahol nem kevesebbet vártak el tőle, mint: „Egy hajdan virágzó, erős, majd több, mint 60 esztendeig tartó sorvadás alatt szétesett, aztán 1910-ben anyaegyházközséggé szervezett egyházba kell új életet vinni [...] Összegyűjteni a szétfutott nyáját, akik hitet és nyelvet cseréltek, azokat visszahódítani megint s megtanítani édes magyar nyelvünkre [...] Várom tiszteletet Hunyadi János fogadalmi templomában.”¹⁷

Az elkezdett munkát azonban megakasztotta az I. világháború eseménysozozata és az ezt követő trianoni döntéshozatal folytán kisebbségbe kerülő erdélyi magyarság helyzete. Marosszentimre románságának elesettségének okát a gáldi és gáldtői nemesség mellett a reformátusok gazdasági előnyeivel magyarázták. Mivel Nicolae Iorga kiemelte a román hős, Hunyadi templomát használó reformátusokkal szemben a román egyházközség rangon aluli voltát, Liviu Dumitrescu (1883–1950) helyi görögkatolikus esperes, aki az 1918. december 1-jei gyulafehérvári nagygyűlés marosszentimrei küldöttségének vezetője volt,¹⁸ megfogalmazta azt a helyi politikai programot, amely az országos rendelkezések és törvénykezések mentén saját felekezetét előnyös helyzetbe hozhatta. Ezen szándékának azonban útját állta a református közösség temploma és vagyona. Marosszentimre kálváriáját már előrevetítette az is, hogy az 1923-as román al-

¹⁶ SÂNTIMBREAN, Aurel, *Vârstele satului Sântimbru Alba. 760 ani de atestare documentară* (Gyulafehérvár: Altip, 1998), 54.

¹⁷ GYREL: Marosszentimre (Gyulafehérvári Református Egyházközség: Marosszentimre Alap) *Benedek Károly esperes 212/1915.02.28-án írt levele Vincze Gézához*, Alvinc 1915. február 28., 2 ív.

¹⁸ SÂNTIMBREAN, *Vârstele satului...*, 15.

kormányba is beépülő Garoflid-törvények¹⁹ sejtették, hogy erős demográfiai háttér hiányában a szórványban élő magyarság vagyona a kisajátításokkal szemben védtelen marad.

Erre a Trianon utáni védtelen és elszigetelt állapotra reflektált Áprily Lajos *Nyár* c. verse, aki Marosszentimre templomának Maros fölötti pusztája létét „transsylvania hőskölteménynek” nevezte, ezzel a Hunyadi-kultusz mellett megteremtette a leendő nemzeti szórványszimbólumot is:

*Itt nem fogadnak bókos pálmafák,
pártázatos, fehér kastély helyett
mogorva templom vár a víz felett,
falusi fűz, falusi árvaság
[...]
És este kinyitom az ablakom
és a históriáit hallgatom:
egyetlen transsylvania hősköltemény.*

A vers megjelenése után nem sokkal, szórványszimbólum sorsát végleg meghatározva, valóban drámai fordulatot vett a templom története.

Röviddel 1921 után elkezdődött az erdélyi magyar birtokok felmérése, és az úgynevezett agrárreform. 1922-ben az egyházi sajtó már vészjóslóan elemezte a *Különfélék* rovatban az agrárreform egyházakra vonatkozó kitételeit: „Az agrártörvény 5-ik cikke értelmében kisajátítják az összes olyan falusi birtokokat és városi kültereket, amelyek olyan jogi személyek tulajdonában vannak, amelyek valamilyen közérdeket szolgálnak. [...] az egyházközségeknek művelhető földjei 30 kataszteri hold, maximumig, és amelyek 1918. december 1-jén az úgynevezett plébániai sessio canoni portio rendeltetésével bírnak. [...] Mentésítve lesznek továbbá a kisajátítás alól 10. kat. holdig a templomok művelhető és templomi célokra rendelt földjei. Nem részesülnek ezen bekezdésben foglalt kedvezményekben azon egyházközségek, melyek 300 léleknél kevesebbet számlálnak és azon főkegyházközségek, melyek 100 léleknél kevesebbet bírnak.”²⁰

Míg a mezőgazdasági területek államosítása nem jelentett meglepetést, addig a marosszentimrei templom és parókia rekvirálása jogtalansága mellett egye-

¹⁹ Constantin Garoflid 1918–1927 között többször is betöltötte az agrárminiszteri tisztséget. Az 3610/1921. törvény az Erdélyben, a Bánságban, a Körösvidéken és a Máramarosban végrehajtandó agrárreformról 1921. július 30-án lépett hatályba.

²⁰ *Református Szemle* 15., 17. sz. (1922): 324.

di erdélyi esetnek számított.²¹ Vincze Géza marosszentimrei lelkész 1923. március 29-re idézést kapott a nagyenyedi járásbíróságra, ahol a jelenlevő Liviu Dumitrean marosszentimrei görögkatolikus esperes hallgatólagos beleegyezésével, a törvényszéki bíró ismertette a lelkéssel azt a tényt, hogy a megyei agrárkomité döntése folytán a gyülekezettől elveszik parókiáját, temetőjét, templomát és földjeit, tehát mindenét. Ennek alátámasztásképpen egy olyan, 1923. március 23-án kiállított igazolást mutatott be, amelynek aláírói, Márk Gyula marosszentimrei közjegyző és Florian Fleser (a görögkatolikus esperes veje) arról nyilatkoztak, hogy a településen nincs egyetlen református sem.²² A hivatalos érvelést kiegészítette azzal, hogy a templomot egy román hős, azaz Hunyadi János építtette, aki győztes csatája után sikerének így állított emléket. Következésképpen „egy illuzórikus közösség” nem bitorolhatja a román Hunyadi fogadalmi templomát, és nem jogosult arra sem, hogy ingatlanai-birtokai legyenek. A hivatalnok érvelése szerint Hunyadi János származása felhatalmazza az államot arra, hogy azt az egyházat bízta meg a templom és birtok adminisztrálásával, amely arra érdemes. Mivel vádként fogalmazták meg, hogy a templom gondozatlan, hívek nélküli és istentisztelet sincs benne, így a törvényszéki döntés nem a református egyházi folytonosságot támogatta, hanem a politikai követelések szintjén megjelenő görögkatolikus rekvirálási szándékot.

A dr. Szabó András enyedi ügyvéd kíséretében megjelent református lelkész megdöbbenve kellett tudomásul vegye azt, hogy az állami törvénykezésre, történelemre és művészettörténetre, valamint hamis igazolásra-tanúságtételre alapozva a marosszentimrei magyarságot teljesen kiforgatták minden vagyonából. A Trianon utáni koncepció peren világosan látszott az, hogy a peranyagot, eljárást a helyi román egyházak és az új politikai vezetés segítségével állították össze azzal a szándékkal, hogy a romániai viszonyoktól teljesen idegen módon, előre legyártott igazolásokkal és döntésekkel kisémmizzék a református egyházat, majd ezt követően vagyonát más egyháznak: jelesül a görögkatolikusnak adják oda. Ilyenre példa Erdély történetében addig nem volt, és súlyosan sértette az egyházi autonómiát, hiszen állami segédlettel „az egyik egyház akarja kisajátítani a másikat”. A koncepció per egyoldalúságát az is jelezte, hogy a döntéssel egyet nem értő és megdöbben, valójában munkahely nélkül hagyott református lelkész fejéhez a „pártatlan” törvényszéki bíró, azt vágta, hogy: „mit akar, mi

²¹ GYÖRFI Dénes, „Egyházi birtokok kisajátítása Nagyenyeden és Marosszentimrén” in *Református sors Erdélyben a két világháború között. A reformáció 500 éves évfordulójára* (Nagyenyed: Ceconi kiadó, 2018), 80–96.

²² *Református Szemle* 16., 12. sz. (1923): 138–140.

menjünk vissza a hegy tetejére?” A törvényszéki döntés értelmében a megyei agrárkomité 1325-ös számú, 1923. augusztus 19-én kelt rendeletével a református birtokok mellett a templom elvételét is eldöntötte.²³ Az ügy háttérében álló Dumitrean esperes a döntés azonnali alkalmazását kérte, vindikálva a templom kulcsait, megakadályozva a lelkészt abban, hogy híveinek harangozzon, saját temetőjébe temessen, istentiszteletet tartson. Ugyanakkor a parókiához tartozó kertet önhatalmúlag felosztotta a helyi románság között, ezzel is „revansot” véve „a több évszázados” elnyomás miatt.²⁴ Emiatt újabb birtokháborítási per indult a helyi és ezúttal a balázsfalvi görögkatolikus püspökség ellen, amelyet a nagyenyedi törvényszék ismételten visszautasított.

Vincze Géza ellenállása szélmalomharcnak bizonyult. Nagy Károly református püspök tanácsára 1923. július 15-én a település hatóságai által kért kulcsok átadását megtagadta.²⁵ 1923. július 16-án Nagy Károly püspök egy nappal azután tiltakozott a templomkulcsok és a templom elvétele miatt, miután a település lelkipásztorának már tilos volt saját templomába bemenni. Nem is tehetne volna, mert a templom zárját lecserélték. 1924 januárjában az egyházi és nemzeti közvélemény így emlékezett a történetekről: „a marosszentimrei templomot a múlt évi december hó 14-én a tövisi főszolgabíró, miniszteri döntésre hivatkozva, elvette és átadta a görögkatolikus egyháznak. Miután a lelkész a kulcsok átadását megtagadta, a főszolgabíró a lakatossal új zárt és kulcsot tétetett az ajtókra s kihirdette, hogy a templomot birtokba vette s hivatalosan átadja használatra a görög katolikus egyháznak. Nem nyugszunk meg abban, hogy ez az utolsó jelenete lenne a marosszentimrei templomfoglalásnak.”²⁶

A marosszentimrei eset a templomfoglalást az erdélyi magyar sérelmi politika látókörébe emelte. Ezt amiatt is tehetette, mert az egyházközség gondnoka a gáldtői uradalom tulajdonosa, dr. Szász Pál²⁷ az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnöke volt. A két szinten: politikai és jogi úton folyó védekezés magasabb szinten folytatódott tovább. Az 1922 után kezdődő per 1927-ig adminisztratív eljárással egészült ki. A bukaresti politikai tárgyalások eredménytelennek bizo-

²³ *Református Szemle* 18., 11. sz. (1925): 171.

²⁴ Uo.

²⁵ *Református Szemle* 16., 23. sz. (1923): 227. Vö. GYREL: Marosszentimre: az Igazgatótanács 5572/1923. számú, 1923. július 16-án kibocsátott román nyelvű levele és az 5605/19123. számú 1923. július 17-én kiállított utasítása.

²⁶ *Református Szemle*, 17., 3. sz. (1924): 21.

²⁷ 1923-tól 1929. március 19-ig viseli a marosszentimrei gondnoki tisztséget. Gyulafehérvári Református Egyházközség Levéltára (a továbbiakban GYREL: Marosszentimre), *Lemondás*, 1 ív, 1929. március 19., Gáldtő.

nyultak. A gyulafehérvári egyházmegye esperese, aki 1924. júniusában a templomkulcsok ügyében a fővárosba ment, azzal a meggyőződéssel kérte a döntés megmásítását, hogy a marosszentimrei református gyülekezetnek „van múltja, és jelene, kell lennie jövőjének is”. A minisztériumi biztos kérdése ez volt: „Minek piszkálják fel újra az urak ezt az ügyet?” A miniszteri ingerültség leszerelte a pozitív indulatok által motivált egyházi küldöttséget, pedig a derék esperes jelezte, hogy „a bárány nem zavarja a farkas vizét”.²⁸ Az esperesi látogatás ellenére a marosszentimrei templom és telkek ügye a romániai *raison d'état* térfelére került, így pozitív megoldásra nem számíthatott. Valójában Iorga történelemszemléletének (Hunyadi román volta, a győztes csata fogadalmi temploma), marosszentimrei megállapításainak (a szentimrei görögkatolikus templom lepusztult volta) és a helyi románság aspirációinak együttese okozta a helyi magyarság egyre jobban körvonalazódó tragédiáját. Bár a per még folyamatban volt, a román hatóságok a tényleges birtokbavétel eszközához nyúltak. Bármennyire is tiltakozott a református lelkész az ellen, hogy templomot, parókiát per alatt elvenni nem lehet, 1923. július 9-én Alexandru Constantinescu (1859–1926) bukaresti liberális agrárminiszter szenátorok, katonák, görögkatolikus hívek, lelkészek kíséretében meglátogatta a református templomot, amelyet kívülről megmérgetett, majd nagy éljenzés közepette átadott a nagy számban jelenlevő románságnak, megígérve annak mihamarabbi restaurálását.²⁹ A templom új harangozója is román lett. A marosszentimrei templomra felhúzták a román nemzeti lobogót, a kulcsokat a miniszter átadta a papok és tisztek, valamint népes román közösség kíséretében jelen levő Dumitrean esperesnek. Mindezt Vincze Géza szeme láttára, akinek történelmi expozéját semmire se méltatták. A miniszter és kísérete fényképet is készített a templom előtt. Az átadást csak az zavarta, hogy az ortodox közösség is bejelentette Hunyadi jogutódaként a hely iránti igényét. A nagyenyedi elsőfokú per ítélete, a minisztériumi látogatás és kioktatás világosan jelezte, hogy itt nemcsak a helyi magyarság küzd a vagyonáért, hanem amennyiben nem lesz ellenállás, egy, a későbbiekben is alkalmazható templomrekvirálási programot dolgozhat ki az állam.

Alexandru Constantinescu rendkívül ravasz, korrupt politikus hírében állt. Legfőbb erénye a „politikai manőverezés” volt,³⁰ amelyet a Párizsban szerzett jogi doktorátusa is segíthetett. Belügyminiszterként ő szervezte meg a háború alatt a

²⁸ *Református Szemle* 18., 25. sz. (1924): 226–227.

²⁹ *Református Szemle* 16., 23. sz. (1923): 226.

³⁰ SCURTU, Ioan, „Prăbușirea unui mit”, <http://www.itcnet.ro/history/archive/mi2000/current3/mi24.htm> (megnyitva: 2021. 06. 22.)

román királyi titkosrendőrséget,³¹ adta ki Budapest 1919-ben történt román megszállására a parancsot.³² Magyarokkal szembeni ellenséges érzülete és a marosszentimrei ügy alakulása sejteti, hogy a rekvirálás irányítása az ő kezében volt. Ezt támasztja alá az a tény, hogy az új, elkobzott magyar területen épült görögkatolikus templom bőkezű támogatója volt, és a református templom csak halála után került vissza jogos tulajdonosához. A szimbolikus kisajátítások és az új tulajdonosok birtokba helyezésének alkalmával mindig terepszemlét tartott. Így történt a nagyenyedi Bethlen-kollégium javainak államosítása alkalmával, Marosszentimrén és az agrárreform utáni első Arad megyei birtokba helyezésen.³³

Az elsőfokú nagyenyedi bírósági döntést a gyulafehérvári fellebbviteli bíróságon Vincze Géza azzal támadta meg, hogy azt hamisított papírok alapján hozták meg. Ugyanakkor fellebbezésében jelezte, hogy a kicsiny egyházközségnek mindig is voltak elégséges református hívei, akik a körlelkészségen belül gyakorolták hitüket.³⁴ Az egyházközség működését 1763-tól kezdve igazolta. Megfelelve a földtörvény 1918. december 1-re való ismételt utalásának, iratokkal bizonyította, hogy 1918-ban Marosszentimrének 120 híve volt a körlelkészségében, így nem állítható az, hogy hívek nélküli illuzórikus egyház. Sérelmezte az egyházi autonómia megsértését. Ugyanakkor hiteles számadatokkal és iratokkal bizonyította, hogy a reformátusok által használt templom Hunyadi előtti építmény, amelyet a nagy törökverő csak átépített.

A helyzet alakulását és az erdélyi magyarság szintjén jelentkező elégedetlenséget látva a gyulafehérvári bíróság taktikát változtatott. A trianoni döntést megelőző években épült parókia és a műemlék templom tulajdonviszonyát tisztázandó kéréssel fordult a helyi állami hatóságokhoz, annak megállapítását kérve, hogy az épületeket a magyar állam a saját pénzén építette. Amennyiben ez így

³¹ GRIGORE, Constantin és ȘERBU, Miliana, *Miniștrii de interne (1862–2007)* (București: Editura Ministerului Internelor și Reformei Administrative, 2007).

³² Erről lásd Bucurescu, Adrian, „Istoria presei (VI)”, *The Epoch Times România*, <https://epochtimes-romania.com/news/istoria-presei-vi---182698> (megnyitva: 2021. június 22.)

³³ 1922. szeptember 22-én Moșoiu ezredes Constantinescuval és Roman Ciorogariu püspökkel különvonaton érkezett Dékányosra (Bihar megye), ahol az első agrárreform utáni birtokba helyezés történt, lásd General MOȘOIU, Traian, *100 de ani de la intrarea Armatei române în Oradea* (Nagyvárad: Muzeul Orașului Oradea, 2019), 53. A Bethlen-kollégium javainak államosítását 1922. szeptember 20-án tett ígérete ellenére kíméletlenül végrehajtotta, és az államsegélyt is megvonta tőle, pedig „Bethlen Gábort ő is magáénak vallja”, lásd in GYÖRFI, *Református sors...*, 82–83.

³⁴ *Református Szemle* 18., 11. sz. (1925): 171.

lett volna, akkor a trianoni paragrafusok értelmében ezekre a román állam jogos tulajdonjogot formálhatott. Bár Vincze Géza bizonyította, hogy sem az 1912-ben felépített parókia, sem a templom nem állami pénzen épült, az egyházközség a pert másodfokon is elveszítette. Egyetlen fellebbezési lehetőség az országos, azaz bukaresti agrárkomité végső döntése maradt, amely Constantinescu miniszter halála utánig elhúzódott.

Az adminisztratív döntésre várva baljós jelek utaltak arra, hogy a magyar közösség végleg elveszítette templomát, parókiáját és földterületeit. 1923. július 15-étől megtiltották a ref. lelkésznek a templomi szolgálatot, amelyet e dátum után csak inzultusok és megaláztatás közepette, templomától-temetőjétől távol végezhetett. 1923. október 15-én a pereskedés, a templom és egyházközségi vágyon nélküli állapot megtörte Vincze Gézát, aki lemondott lelkészi állásáról, majd beállva az optások hosszú sorába, Magyarországra (Győrbe, majd Budapestre) távozott. A Gyulafehérvári Református Egyházmegye esperese annyit kérhetett a beszolgáló lelkészekről, hogy „örködjenek” Marosszentimre ügye fellett. A református parókia kertjét a balázsfalvi görögkatolikus püspökség támogatásával épp a beszolgálás alatt osztotta szét Dumitrean esperes, akinek már nem volt türelme várni a bukaresti agrárkomité végső döntésére.

Román részről józan hangot, sőt egyenesen prófétait a balázsfalvi görögkatolikus *Unirea* lap ütött meg, amely így összegezte az eseményeket: „Hogy mit fog csinálni a mi görögkatolikus egyházi hatóságunk a kormánytól felajánlott szentimrei templommal, nem tudjuk. Egy dolgot tudunk, amit elmondunk valahányszor lehetőségünk adódik rá: a templomok kisajátításának máig nincs törvényes alapja Romániában. Ellene vagyunk tehát a szentimrei templom kisajátításának, ha rajtunk múlna, a templom csak az után lenne görögkatolikus, hogy ebbe beleegyezne az illetékes református egyházi hatóság. Másként ki biztosíthatna, hogy holnap ugyanezen alapon nem fognak kisajátítani más templomokat is, de tőlünk!”³⁵ [Ford. G. K. B.] Jóslatuk sajnálatos módon beteljesedett. A református templom államosítását kivitelező Dumitrean esperes kényszernyugdíjazása és felekezetének betiltása után a görögkatolikus templom az ortodoxokhoz került.

³⁵ „Că ce va face autoritatea noastră bisericească cu biserica din Sântimbru ce i-a oferit din partea guvernului, nu știm. Știm însă un lucru, pe care-l vom spune de câteori vom avea prilejul să facem : pentru exproprierea de biserici nu există până acum nici un temei legal în România. Suntem deci și împotriva expropriării ilegale dela Sântimbru și dacă ar fi după noi, biserica aceea n'ar deveni biserică unită decât pe urma unei învoiri a autorității bisericești competente a reformaților. Altfel, cine ar putea să ne asigure, că mâine nu se vor »expropria« pe același temei, și alte biserici, dar de la noi (...).” *Unirea* 33., 29. sz. (1923. július 21.)

A templom és az egyházi vagyon helyzetét nagy valószínűség szerint a magas szintről vezényelt nyomásgyakorlás alakította, amelyet helyi alkudozások mentén lehetett csak rendezni. A görögkatolikus egyház panasza a templomának Iorga által is említett méltatlan elhelyezkedése és állapota volt. Mivel a Dumitrean esperes által felállított – helyi nemzeti minimumot is elérő – program révbe ért azzal, hogy a református javakat lefoglalták, ebből kilépni csak úgy volt hajlandó, ha a református egyház örökre, ingyen és visszavonhatatlanul („pe veci și irevocabil”) templomtelket ad a görögkatolikusoknak azzal, hogy saját templom- és parókiatelkét megosztja. A dr. Szász Pál által közvetített alku egyházi képviselője Vincze Géza helyett már a rendkívül agilis lévita lelkész, Sikó Gergely volt, a marosszentimreiek új lelkipásztoraként feltett szándéka volt az ügy mihamarabbi intézése. A bukaresti lelkész-esperes, Tőkés Ernő és a magyar politikai elit közbenjárásával³⁶ megszületett az adományozás, amelyet az új szerzeményeit feltevő Dumitrean több alkalommal újra is tárgyalt. A kényszerű templomhely-ajándékozás a görögkatolikusoknak 1926. március 12-én történt, az adományozási levelet Sikó Gergely lelkész és dr. Szász Pál gondnok írt alá. A görögkatolikusoknak adományozandó telek kérdése annál is aktuálisabb volt, mert látva a reformátusok kitartását, Dumitrean 1926-ra már felépítette a szomszédságban, a református parókia telkén levő új templomot, amelyet leginkább a magyarokat is segítő Muschong gyár téglái és a perekben rendkívül aktív Muntean Rudolf amerikai szentimrei román gondnok támogattak. A kényszerű felülépítményi jog helyett kényszerű adományozás lett a templom fölötti megállapodás alapjává. Ezt a megállapodást erősítette meg az új gondnok és egyben a Muschong téglagyár igazgatója, Hermann Klein 1938. március 26-án. A terület kényszerű átadása és az építkezési anyag folyósítása következtében gyorsan felépült a görögkatolikus templom, amelyet 1926. augusztus 15-én fel is szenteltek.³⁷

Ugyanakkor az országos agrárbizottság visszaszolgáltatta Marosszentimre református templomát, parókiáját, földjeit, természetesen az átadományozott telekrész nélkül. A jogi megalapozást segítő és az előzmények miatt csodaszamba illő megoldást egy kivételes helyzet is támogatta. Mivel a törvényszéki tárgyalások (és a görögkatolikusok) legfőbb állami vádpontja az volt, hogy nem élnek magyarok Marosszentimrén, Sikó Gergelynek, ahogy korábban Vincze Gézának

³⁶ GYREL: Marosszentimre, lásd a Bukaresti Esperesi Hivatal 1081/1927. számú levelét, amelyben Tőkés Ernő a marosszentimrei ügy nehéz voltára hivatkozik, 1 ív.

³⁷ SÂNTIMBREAN, *Vârstele satului...*, 57. Ehhez az építkezéshez anyagilag hozzájárult Constantinescu miniszter, akinek korábbi, a templom átadására tett kísérlete sikertelennek bizonyult.

megnyugtatóan kellett igazolja ennek ellentétét. Marosszentimrén a Muschong téglagyár igazgatója és egyben a gyülekezet új gondnoka, Hermann Klein rendelkezett a hívek névjegyzékét összegző listával, amely meggyőző módon igazolta azt, hogy a két világháború között folyamatosan létezett a magyar gyülekezet, amely több, mint száz tagból áll.³⁸ A kudzsiri evangélikus harangöntő családból származó, de református marosszentimrei gondnokként is tevékenykedő gyár-igazgató listája, az egyházi levelezési körforgásból kikerülő névjegyzéke volt az, amely Romániában egyedülálló módon bukaresti minisztériumi ellenjegyzéssel hitelesítette 1927-ben a magyar hívek létszámát.³⁹ Azon kivételes mozzanatok egyike volt ez, amikor egy egyházi belső iratot, a hívek névjegyzékét legmagasabb, azaz minisztériumi szinten visszaigazoltak. A téglagyár magyar és német református-evangélikus munkáslistái a templom évenkénti megváltását is jelentették. Trianon utáni túlélésünknek hármas záloga volt: előbb a templom (parókia), majd az egyházi föld és végül pontosan nyilvántartott protestáns népünk kellett ehhez. A megmaradáshoz mindháromért küzdeni kellett. A maradékkal pedig „ahogy lehet” tovább vándorolni. Ez a központi hivatalos igazolással alátámasztott kérés segített abban, hogy az a kényszerű adományozások ellenére és a feleslegessé vált református templom mellett a bukaresti agrárkomité visszamondja államosítási szándékait. 1927. április 8-án adta vissza a 4283-as számú agrárbizottsági (Comitet Agrar) rendelettel a templomépületet, majd valamivel később a görögkatolikusok is átadták a kulcsokat a jogos tulajdonosnak.⁴⁰

Az 1927-ben elküldött agrárbizottsági döntés látszólag nyugvópontra helyezte a marosszentimrei történéseket. Röviddel ezután a templom javítása érdekében országos gyűjtést indítványozott br. Kemény Árpád főgondnok és dr. Szász Pál gondnok, hiszen a templom „fedélzetét az idő viszontagságai összerongyolták: romokban hever. Gerendái elkorhadtak, mennyezete leszakadóban [...] egyházunk önerejéből semmit sem tehet, mivel szegények vagyunk. Szegénnyé tett az »Agrár reform«. A kisajátítás alkalmával mindenünket elvették. Elvették 28 hold földünket, egyházunk anyagi ütőerét. Elvették belsősegeinket. El lett

³⁸ GYREL: Marosszentimre. Lásd az 1927–1940 közötti névjegyzékeket a marosszentimrei református egyházköztség kötetébe tartozó hívekről, amelyeket a Muschong téglagyár is ellátott pecsétjével.

³⁹ GYREL: Marosszentimre: Certificat, Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția Generală a Cultelor, nr. 11249/1927. 03. 9. 137 egyháztagot tartottak nyilván.

⁴⁰ GYREL: Marosszentimre, Ministerul Agriculturii și Domeniilor leirata. 1927. április 10-én érkezett Marosszentimrere a kétoldalas irat, míg a görögkatolikus egyházzal kötött átadási jegyzőkönyv 1927. május 28-án.

véve egy időre a templomunk is.”⁴¹ Kötelező műemlékmegóvási feladatok voltak ezek, mivel a szomszédban álló új görögkatolikus templom kiáltó kontrasztban állt a műemlék állapotával. A templomi vagyonért és magyarságért vívott harcukban Sikó Gergely és dr. Szász Pál a templom romosodását a nemzethűség bomlásával látta egyenértékűnek.

Az Erdélyi Református Egyházkerület ezen ritkának számító sikertörténetét Makkai Sándor püspök és kíséretének marosszentimrei vizitációja koronázta meg. A püspöki vizitáció 1929. június 2-án zajlott le, ám „a halódás állapotából Isten kegyelméből újra éledő marosszentimrei egyház” meglátogatása mellett a református püspök meglátogatta az új görögkatolikus templomot is. Makkai Sándor már a felújított templomba érkezhett.⁴² A magyar tulajdonba visszakerült templom ünnepi istentiszteletén, illetve ezt követően Dumitrean Liviu esperes és egyházközsége kiemelt örömmel fogadta a református püspököt, aki az erdélyi évszázados békés együttélés pillanataként jellemezte az ökumenikus találkozót. Bizonyára az 1922–1927 közötti események nehézsége ott volt a találkozás öröme mögött.

A birtokviszonyokat illető sikerre, nyugalmi állapotra és Áprily korábbi versére reflektálva, 1936-ban a költő fia, Jékely Zoltán fogalmazta meg a templom szimbólumértékét máig meghatározó módon:

A marosszentimrei templomban

*Fejünkre por hull, régi vakolat,
így énekeljük a drága Siont;
egér futkározik a pad alatt
s odvából egy-egy vén kuvik kiront.*

*Tízen vagyunk: ez a gyülekezet,
a tizenegyedik maga a pap,
de énekelünk mi századok helyett,
hogy hull belé a por s a vakolat,
a hiúban a denevér riad
s egy-egy szuvas gerenda meglazul:
tizenegyedikünk az árva pap,
tizenkettedikünk maga az Úr.*

⁴¹ Református Szemle 20., 9. sz. (1927): 141–142.

⁴² Református Szemle, 22., 19. sz., (1929): 291–292. Vö. GYREL: Marosszentimre, a püspöki látogatás 1929. június 2-i jegyzőkönyve.

*Így énekelünk mi, pár megmaradt
– azt bünteti, akit szeret az Úr –,
s velünk dalolnak a padló alatt,
kiket kiirtott az idő gazul.*

Versét román (Skultéty Sándor), angol (Bernard Adams) és galegó (Nagy József) nyelvre is lefordították, ezzel megalapozva az erdélyi magyar szórvány egyik jelentős templomáról szóló irodalmat. A hívek létszámát (11-ről beszél Jékely) idéző és az erdélyi megmaradás nehézségeit szimbolizáló verssorok azonban alábecsülték a valós számokat. Hermann Klein listája 1936-ban 145 marosszentimrei egyháztagról állított ki hivatalos igazolást. Marosszentimre szórványban betöltött szerepét Áprily, Jékely után Kányádi Sándor, Ferences István, Kovács István, Kozma László, Fenyvesi Félix Ferenc versei méltatták. Ugyanazon templom változatos típusú lelki rezonanciát vált ki a költőkből. Minden versben közös azonban a nemzet megmaradásának zálogaként tekintett templom. Kányádi Sándor pár évtizeddel a II. világháború után már elveszettnek látja a gyülekezet és templom sorsát:

Kányádi Sándor: *Egy csokor orgona mellé* (1975)

*ledőlt a cinterem fala
kövei földbe vástak
védtelen áll a dombon
maholnap egyesegyedül
istené lesz a templom
csupán egy ajkon szól már
paptalan marosszentimrén
haldoklik szenci molnár*

Verseikben az aggodás és nemzethalál egyszerre kísért. Szenci Molnár éneke kihalóban, de Kovács István versében a zsoltár nemzeti multiplikációs folyamatot indít el: a halált nyelvedő torkokban ezek éneklék a Marosszentimrén korábban haldokló Szenci strófáit:

Kovács István: Történelem (1979)

*Tízen vagyunk: ez a gyülekezet,
a tizenegyedik maga a pap,
de énekelünk mi százak helyett,
hogy zeng belé a por s a vakolat.
(Jékely Zoltán: A marosszentimrei templomban)*

*A dombon – örvénylő ég sodrában –
még állnak tetők és falak,
Noé templom-bárcájaként
még őrzik a halottakat.
De fenn a hajnalló toronyra
rozsdás pecsétet üt a nap,
s a bedeszkázott ablakokra
veresen izzó nyársakat.
A halált nyeldeső torokban
öntvény lett Isten éneke,
megégethet a forrósága,
mindegy, hogy ezrediknek-e.
Elsőnek-ezrediknek itt ma
az egykor tízen voltakért,
kik százak helyet énekeltek,
s az árván prédikált papért.
Pelikán-éhes tél jöhet még.
És cserben hagyhat is az Úr...
Csak énekeljenek mibenniünk,
„kiket kiirtott az idő gazul”.*

Ferences István és Fenyvesi Félix Ferenc letargikus-lemondó, nemzeti katasztrófát érzékeltető hangvételét átértékeli Kozma László hite, aki a hiányzó magyarok helyett az ott megmaradó kiáltó kövekre bízva nemzeti sorsunk megéneklését. Ferences István már teljesen elhagyatottnak látja a templomot, azt a dimenziót, amelyet metaforikusan Istenre is vonatkoztat. A 21. század első évtizedeinek versei a szórvány siratásának és elhagyásának szomorú pillanatait fogalmazzák meg. Biztató üzenet már kevés van, inkább csak romhalmazon, halálon túlmutató nemzeti pedagógiát tudnak nyújtani. Ferences és Fenyvesi már

csak elhagyatott siratófalat lát, ezt a hangulatot, ezt a képet a 20. század nagy katasztrófái óta a kulturális turizmus is magáévá tette:

Ferences István: *A marosszentimrei templomban* (2002)

*Az ajtón mázsás lakat, gályarab bilincs.
Tízen, kilencen, nyolcan sem vagyunk,
gyülekezet, szolga, pap – senki sincs.
Legnagyobb hiányzó maga az Úr.
Áll még egy sírkő, zuzmóval takart:
kézdiszentkereszti Lázár Vilmos
üzeni föld alól a tört magyart –
csak annyit, mit egy jégverés kimos.
A torony galambok nélkül inog,
varjú, csókaraj cibálja gazul,
nem a kő, nem a bezúzott ikon,
itt az idő az, ami meglazult...
Fejünkre pók hull, égi vakolat,
Az orgonában szúette futam.
Nem énekel az sem, mi megmaradt.
Hát kit szeretsz itt s kit büntetsz, Uram?*

A meglazult időben a nemzethalál rémképe bontakozik ki Fenyvesinél is, azonban a szöveg nem áll meg a pusztulás, hamuvá válás képeinél: az Istenhez fohászkodás a „maradék magyarok” reménybe kapaszkodását mutatja fel:

Fenyvesi Félix Ferenc: *Marosszentimrei ima* (2018)

*Ledőlt a fal, kövei földbe vástak,
vén kuvik se szól már. Szél tenyerében a porhamu-templom.
Marosszentimrén nem támad
föl Szenci Molnár
[...] Maradék magyarjaidnak
küldj reményt, éneket!*

Erre a tervet megfogalmazni nem tudó, lemondó, letargikus nemzetszemléletre válaszol a szórványlét lelki fizikáját jól ismerő, 2021 áprilisában elhunyt keresztyén költő, Kozma László:

Kozma László: Marosszentimrei templom freskója (2018)

*A bennük virrasztó lélek
Mert élnek a templomok
Élnek*

*Falaik meszelt fehérek
És élnek a templomok
Élnek.*

*Elnémult a zsoltár, az ének
De élnek a templomok
Élnek*

*Ha elhallgatsz, kövek beszélnek
Mert élnek a templomok
Élnek*

*Kitűnnek freskó-töredékek
Mert élnek a templomok
Élnek.*

*Porló falban képe reménynek
Mert élnek a templomok
Élnek.*

*Íve a Krisztus-kéznek
Élnek a templomok
Élnek*

A le nem tagadható hit és a történelem bizonyágtétele a haldokló templom életre hívása. A marosszentimrei templom tanúságtétele prófétai attitűd, és pedig az, hogy ha mi elhallgatunk, akkor majd a kövek beszélnek helyettünk. Ez a költői póz már nem a lemondásé és siratásé, hanem a nemzeti felelősségé.

A templom hanyattatásainak története azonban nem zárult le a második világháborúval. A marosszentimrei parókiába 1940-ben előbb katonaságot, majd rendőrséget, hátrányos helyzetű, szociális segélyben részesülő családokat, és végül polgármesteri hivatalt költöztettek. Ezzel a lelkes lakás nélkül maradt,

arra kényszerülve, hogy közösségét a közeli Vajasdról pásztorolja. Ugyanakkor a parókiába bekvártélyozott katonák súlyosan megrongálták a templomot és a paplakot 1944. szeptember 12-én.⁴³ Őket megható istentisztelet közepette a szentimrei vasútállomásról búcsúztatta az a Dumitrean esperes, akinek házában nem voltak elszállásolva katonák...

A kommunizmus éveiben, 1948 után, az 1927-ben súlyos áldozatok árán visszaszerzett egyházi földeket az állam elvette és máig sem adta vissza. Termőföldjeit 1946–1948 között a helyi lakosoknak osztották szét, illetve tsz-be kényszerítették. A templomtelek alsó részét 2000 után állami vagyonnak nyilvánítva, községi szinten felleltározva, kormányhatározattal magára íratta a község. Az egyházközség temetőjébe két alkalommal illegálisan temetkeztek más felekezetek (görögkatolikus és neoproteštáns), majd 2020-ban az új EU-kataszter felállítása nyomán elkészített ingyenes telekelés folytán arra hivatkozva, hogy „nem ismerik a tulajdonost”, a református temetőt a község magára íratta. Az államtól visszaigényelt gazdasági területekre 2000 után visszaszolgáltatási határozat ugyan született, de az adminisztratív szempontból közben Alsógáldra került értékes egyházi területet nem adta vissza a helyi bizottság. Jelen pillanatban két végrehajtási perrel próbálja az egyházközség az igazság kiderítését, amely négy éve helyben toporog.

Közben anyaországi támogatással megújul lassan a templom is. Nem véletlen az sem, hogy erről egy újabb vers született. Ebben Laczkó Vass Róbert méltatta a szórványszimbólummá vált egyházközség munkás hétköznapijait, továbbélését. Az építkezést versbe foglaló színész-tanár költői módon ragadta meg a templom metafizikai és metaforikus jelentőségét, érzékelve a megújulás és feltámadás pillanatát. Trianon sebeit, „az örökös nagycsütörtököt”, de továbbélésünk kihívásait-reménységét magunkkal hordozzuk, erre templomaink a tanúk:

Laczkó Vass Róbert: Marosszentimre napszentületkor (2021. április 4.)

*parlagon hever ásó és lapát
kitakarózott a nyirkos alap
legendák remélnék feltámadást
sok évszázados vakolat alatt
újjászülető templomablakok
rácsai közt beszüremlik a fény
és megbotlik a szerteszét hagyott*

⁴³ GYREL: Marosszentimre, Sikó Gergely megjegyzése.

szerszámok közt az állvány peremén
félmeztelenül a szószék mögött
szomorkodik egy elnagyolt alak
véget nem érő nagycsütörtököt
verejtékeznek az öreg falak
távozóban a mesteremberek
fáradtan ráznak egymással kezét
éjjél körül a padló megreteg
s összeverődik a gyülekezet

A szórványszimbólum tehát bennünk és velünk él: hitünkben, pereinkben, építkezésünkben, költészetünkben, reménységeinkben, siratásunkban, filmjeinkben és művészetünkben. Szórványszimbólum jellege az erdélyi köztudatot meghatározó módon a képző- és filmművészetet is befolyásolta. Előbb a zalatnai pap-festő, Gruzda János olajfestménye, majd a szebeni festő, Orth István akvarellje örökölte meg a templomot. 2018-ben a Jékely-vers képregényesített változata is elkészült Vincze Ferenc és Csillag István közös munkája nyomán.⁴⁴ A bukaresti RTV magyar nyelvű adása 1993-ban Vetési László és B. Nagy Veronika forgatásában készített a templomról egy rövidfilmet. Ezt követte 2017-ben a Néma harangok sorozaton belüli kisfilm a Kárpátpress gondozásában. Sőt Hunyadi János és Kemény Simon történetét rajzfilmre is vitte *Mondák a magyar történelemből* című sorozatán belül *Kemény Simon* címmel egy magyarországi rajzfilmkészítő stúdió, a Kecskeméti Filmstúdió, az író és rendező Jankovics Marcell volt.

A templomok tanúsága azonban akkor válik hitelessé, ha azt a benne és körülötte élő emberek teszik azzá. A maroszentimrei templom mint történelmi emlékhely fontos szerepet töltött be a magyarság életében. A szórványban élő magyarság pusztulásával szembeszegülő szimbolikus jelképpé alakította, amely a mindenkori kisebbségben zajló küzdelmeinket nemesíti. Olyanná, amelyet az őt megvédő műemlékjelleg és Hunyadi János emlékezete csakis értékesebbé tehet. Ez a jelképes szerep nem csupán a ritka gyülekezeti-kultikus érdeket szolgálja, hanem a magyar nemzetszemlélet szórványról kialakított képének része lett. A templom erdélyi magyarságunk kisebbségi létének nagy tanúja. Az „itt állok, másképp nem tehetek” történelmi vállalás erdélyi drámájának hallgatag kifejezője. Nem véletlenül, hiszen az épített örökség egyben a jövőt célzó kőbe véselt

⁴⁴ „A maroszentimrei templomban”, *Helikon* XXIX., 7. sz. (2018), <https://www.helikon.ro/a-maroszentimrei-templomban/>, letöltve 2021. június 30.

és küzdelemtől nemesített testamentum. A százéves küzdelemben egyetlen református magyar híve maradt a templomnak, de közben a nemzet jelentős része tekinti önmagáénak a szórványsors küzdelmeit. A nemzet pedig nem illuzórikus, hanem élő valóság.